



Més de 10 anys de Memòria



***Més de 10 anys de Memòria a Castelló*** és un projecte expositiu per la difusió del fet de la Memòria Històrica de la II<sup>a</sup> República, la Guerra Civil Espanyola i el Franquisme a l'Estat Espanyol i a Castelló i comarques, a partir de les recerques i treballs realitzats pel GRUP per la RECERCA de la MEMÒRIA HISTÒRICA de CASTELLÓ (GRMH) des de la seua aparició en el 2003.

Quan els esdeveniments viscuts per un individu o grup social són excepcionals o tràgics, la recuperació de la memòria és un dret inviolable.

(T.Todorov)

En el cartell, un jove es pregunta pel seu avi. En el programa de mà, trobem la seua història, basada en personatges reals de les comarques de Castelló.

Frases referents a la recerca del jove, ens introdueixen als continguts de l'exposició, que trobem en quatre blocs temàtics, segons les vessants de recerca més destacades de la Memòria Històrica:

- I.** Naixement dels Grups de Memòria a l'Estat Espanyol. EL GRMH de Castelló: jornades, actes, exposicions i publicacions.
- II.** Documents i testimonis sobre víctimes de la repressió.
- III.** La lluita contra la impunitat del franquisme.
- IV.** Patrimoni. Simbologia franquista a Castelló i comarques. Arxiu Oral.



# BLOC I: 5 panells.

## 1

### MEMÒRIA HISTÒRICA



Què li va passar al meu avi ?

## NAIXEMENT DELS MOVIMENTS SOCIALS DE MEMÒRIA HISTÒRICA

"Quan els esdeveniments viscuts per un individu o grup social són excepcionals o tràgics, la recuperació de la memòria és un dret inviolable."

(T. Todorov)

La **Memòria Històrica** és la construcció social del record, es refereix a episodis del passat que es recorden en funció del nostre context social, reforçant així els lligams d'identitat d'una comunitat. Com a fenomen social, sorgeix en el context europeu dels moviments en defensa dels drets humans i ve determinada per factors humanitaris, històrics i psico-socials.

A Espanya, la recuperació de la **Memòria Històrica** és el resultat d'una exigència moral dels supervivents de la derrota de la guerra civil i dels seus descendents. L'objectiu primari és la restauració dels drets humans violats durant la **Guerra Civil i la Dictadura**.

El desig de superar el passat franquista i la valoració per gran part de la societat espanyola de la pau i a una altra guerra, va conduir a un pacte de silenci suposadament consensuat per les elits polítiques. L'objectiu era aconseguir un canvi lent i gradual que evitara les ruptures que podrien desestabilitzar la situació, molt condicionada per la presència de l'exèrcit com a poder factor. Per altra banda, tampoc hi va haver una important demanda social. Tot això va suposar un buit de polítiques de memòria que ha tingut un component de ruptura generacional.

Es processa fonamentalment que han intervingut en el complex fenomen de recuperació de la memòria han sigut:

- la normalització de la història d'Espanya de la Guerra Civil i el franquisme va possibilitar que s'iguera en la llum fets ocultats i desats, noves i contendingues sobre víctimes de la Guerra Civil i la violència franquista, que van mostrar amb claredat la magnitud de la repressió.
- el fenomen polític social dels moviments de memòria, on, al fi i al final, les víctimes de la repressió demanen la reparació a les víctimes, mitjançant l'aplicació d'una justícia "de transició", i l'adopció de polítiques públiques per a conformar un relat basat en valors democràtics i de drets humans.
- i les iniciatives institucionals a l'àmbit nacional i autonòmic.

## La última cuenta pendiente de la democracia

EL PAÍS, 2013 (1/2014)



## Una comisión para reparar la dignidad de las víctimas de la Guerra Civil

El Consejo de Ministros acordó el pasado 19 de febrero de 2013 la creación de una comisión para reparar la dignidad de las víctimas de la Guerra Civil y de la represión franquista. La comisión tendrá el objetivo de investigar los hechos de la represión franquista y de proponer medidas para reparar la dignidad de las víctimas y sus familiares. La comisión estará formada por representantes de los partidos políticos, de la academia y de la sociedad civil. La comisión tendrá un plazo de seis meses para presentar su informe.

EL PAÍS, 2013 (1/2014)

## La memoria exhumada

Un "niño de la guerra" busca después de 65 años la tumba de su madre, asesinada en El Bierzo en 1936

(...) Valentín escapó con sus dos hermanos, Ramón, de 13 años, y Vicente, de 11-hacia Asturias. Algún día, en su vida, los digo que habías matado a tu madre y a tu. Ahora, por fin, reposa, tranquilo, sereno, que la excavadora acabe su tarea. Y pueda, ya, recoger entre sus manos los restos de su madre. (...) Vicente cree que a su madre le hubiera pasado más el olvido.

La memoria exhumada. F. Escobar. Capituló. EL PAÍS



# 1 MEMÒRIA HISTÒRICA

## ESTAT ESPANYOL

### MOVIMENTS DE RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA A L'ESTAT ESPANYOL

Els moviments de memòria a Espanya sorgeixen en dues etapes, a la primera meitat dels anys 90 i a partir de l'any 2000 amb una confluència política, cultural, històrica i humana. Es comptabilitzen més de **170** associacions d'àmbit nacional i local, tant de conservació i manteniment de llocs de memòria, com dedicades a l'estudi de la República i la Guerra Civil. Destaquem les d'àmbit nacional: **Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica (ARMH)** i la **Federación de Foros para la Memoria**.

Les actuacions d'aquestes associacions han sigut molt diverses; les reivindicacions principals s'han dirigit a la promoció per part de les institucions del reconeixement i la reparació moral, jurídica i econòmica a totes les víctimes de la Guerra Civil i el franquisme.

La dimensió política, social i cultural de la recuperació de la **Memòria Històrica** a partir de l'any 2000 va tenir respostes institucionals com ara la condemna del cop d'Estat de 1936 i la creació de la **Comissió de Victimes de la Guerra Civil i el Franquisme**, com a primera iniciativa precursora de la **Llei de la Memòria Històrica**. Es van realitzar moviments per a reparar les víctimes a partir d'aquell moment van ser els governs autonòmics, tot i que les mesures van ser parcials i poc dotades. Destaquem les iniciatives que es van desenvolupar en aquesta època al País Basc, Navarra, Aràgon, Extremadura, Andalusia i Catalunya.

Institucions nacionals com el **Defensor del Poble** i internacionals, com l'**Equipu Nizkor**, **Amnistia Internacional** i **Oficina de l'Alt Comissariat de l'ONU per als Drets Humans**, ha instat al Govern espanyol diverses vegades a revocar la llei d'Amnistia i respondre el dret de les víctimes a una reparació individual i col·lectiva, conforme a les exigències de les normes internacionals.



# 1 MEMÒRIA HISTÒRICA

## TRAJECTÒRIA DEL GRUP PER LA RECERCA DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA DE CASTELLÓ (GRMH)



*"El impulso ha acabado en acción."*

(R. Marín, Levante de Castelló)

ACCIONS	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
JORNADES ANUALS GRMHCS													
HOMENATGES													
CONFERÈNCIES I XARRADES													
CURSOS I CONGRESSOS													
EXPOSICIONS													
FIRES I APLECS													
PUBLICACIONS													
ALTRES JORNADES													

# BLOC 2: 4 panells + vitrines documents + instal·lació fossa

**2** REPRESSIÓ

“La pitjor tortura: no saber res més d'ell...!!”

DOCUMENTS I TESTIMONIS SOBRE LES VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ

*“Es necesario propagar una atmósfera de terror. Tenemos que crear una impresión de dominación, eliminando sin escrúpulos ni vacilación, a todos los que no piensen como nosotros.”*

(Emilio Mola als alcaldes de Navarra, 19 de juliol de 1936)

### LA INSTITUCIONALITZACIÓ DE LA REPRESSIÓ

A la província de Castelló la repressió va causar més de **1.300 víctimes mortals**: centenars d'assassinats, morts a la presó i en centres de detenció com a conseqüència de la fam, malalties o tortures; moltes acusats de col·laborar amb la guerrilla i posteriorment assassinats en aplicació de la llei de fugues; morts als camps d'extermi; natis, aquets de el nostre sagrant que durant un període de dues dècades, ha donat la repressió franquista a les nostres comarques. També podem enumerar altres formes de repressió com ara l'emprigonament, les confiscacions, els desterraments, l'exclusió social, la repressió sobre les dones, la depuració de càrrecs públics i mestres, el robatori i la reducció de aquests...

La repressió és una eina fonamental per a la construcció del nou poder franquista una vegada finalitzada la Guerra Civil. La repressió, fruit d'una planificació sistemàtica, pretén impedir la reorganització futura de l'oponent públic amb una violència freda i calculada i una institucionalització de la mort i el terror. Es va exercir amb diversos instruments públics, judicials i administratius, i es va convertir en la continuació de la Guerra Civil per altres procediments. Els vencedors de la Guerra, amb la plena col·laboració i suport de l'Església, l'apropien del discurs catòlic de la creuada contra l'anti-Espanya i de la necessitat d'expurgar i fer pagar els crims comesos.

### Un millar de personas fueron asesinadas durante la represión franquista en Castelló

- El Grup per la Recerca de la Memòria Històrica conclou el seu informe sobre desapareguts i fosses comunes en la ciutat.
- Al menys 885 personas fueron fusiladas, 59 murieron en la prisión, 79 en Hospital Provincial y 4 en causas extrajudiciales.

LEVANTE, 22/06/2012



El eructo como forma de pensamiento

El eructo como forma de pensamiento

El eructo como forma de pensamiento

El eructo como forma de pensamiento

EL PAÍS, 26/09/2004



### El mapa de las fosas que el Consell se niega a realizar

83 de los 542 municipios valencianos podrían contar con fosas de víctimas de la Guerra Civil y el franquismo

LEVANTE, 16/03/2012



• Foto amb els seus 4000 habitants, davant el Presonari de Castelló de la Tota, cadavres del cementiri del Castelló, 1939 de Valentí Giner

LEVANTE, 22/06/2012

## 2 REPRESSIÓ

### PROCES DE DENÚNCIA

A les comarques de Castelló, com a la resta de pobles i ciutats de l'Estat, l'entrada de les tropes franquistes va provocar una fugida de gran part de la població i una cruel repressió sobre moltes de les persones que es van quedar als pobles i ciutats.

La nova maquinària policial i judicial s'alimentava en primer lloc de la denúncia. Qualsevol podia denunciar un veí no era necessari provar les acusacions. Això va provocar que aquelles denúncies amagaven un munt de casos i missatges pensats del denunciant contra els denunciats: qualsivol fet, ocorregut en temps passats servia per denunciar una ofensa, un líng per terres... i el denunciat, indefens, quedava en mans de la policia. Els acusats eren traslladats a centres de detenció a la caserna de la Guàrdia Civil o a la seu de la Falanga; focs on els acusats no podien disposar de l'assistència d'advocats, on el temps d'estada era indeterminat i s'obtenien les declaracions per mitjà de veïnacions i tortura.

La justícia militar implicava la sistemàtica aplicació dels consells de guerra, que van sedeviar fana més eficient l'Àpida. Enm nula, ja que estaven constituïts únicament pel poder executiu i no en formava part cap jutge ni magistrat. Molts anys col·lectius.

es jutjaven a la vegada les persones que havien estat acusades d'un mateix delicte, i els acusats desconecien els càrrecs que els imputava fins al moment del judici. Valeraven totes les garanties d'un judici just i els drets fonamentals dels acusats.

Si la condemna havia estat a última pena, els reclutats eren comunicats de la resta de la població reclota. Començaven llavors les gestions desesperades dels familiars per a aconseguir avais o influències. La sentència de mort s'elejava a l'auditor de guerra corresponent i l'últim grad era vol enterado del Jefe del Estado, Francisco Franco.

El govern militar corresponent nomenava un jutge per a la notificació i l'execució de la sentència, el director de la presó era informat de dia abans i es traslladava el condemnat a la capella.

Les execucions tenien lloc generalment a falba, en les tapes dels cementiris (a Castelló al nu. Sec. a poca metres de l'entrada del cementiri) als costats dels altars es col·locaven en files, es cobrien de terra, els uns al costat dels altres en una fossa comuna, sense cap identificació.

Qualsevol es podia convertir en una víctima

EJÉRCITO ESPAÑO

LEVANTE, 22/06/2012

### El terror de la posguerra en Castelló

- Las ejecuciones más comunes en la provincia fueron por fusilamiento, aunque hubo algunas a garrote vil.
- Varias poblaciones acogieron campos de concentración y las cárceles se desbordaron de presos.

LEVANTE, 17/07/2012

### Castellón se resiste al olvido

El Gobierno concede 33.000 € a tres asociaciones de memoria histórica.

- 14.852 € para un archivo de la memoria.
- 13.500 € para un censo de desaparecidos.
- 4.568 € Asociación para la Memoria Histórica del Alto Palancia.

EL DIARIO 27/12/2014

## 2 REPRESSIÓ

### PRESO

L'estudi i la investigació dels arxius de les presons ens mostra tota la magnitud del món penitenciari en els anys 40 una població reclusa que podia arribar perfectament als **300.000** interns al 1940 (que a Castelló va arribar als **2.034** reclusos al gener de 1940, únicament a la presó provincial) absorbida per un sistema penitenciari manifestament insuficient, basat en la pràctica de l'exclusió social massiva dels vençuts amb la intenció de depurar la societat mitjançant el mètode de "castigar, doblegar i transformar" no només els reclusos, sinó també les seues famílies.

El darrer estudi i investigació xifren en més de **250** castellonencs i castellonenses els que van morir a les presons de Castelló i de la resta de l'Estat, per l'amuntegament, el fred, la fam, les malalties i els maltractaments i tortures. Els testimonis ens parlen de les condicions de vida, els castigs i l'abandonament ideològic i religiós a les presons de **Castelló**, **la Mercè de Borriana** o la de **Vinaròs** i del fet que la vida penitenciària de la postguerra espanyola. Els treballats a altres presons de la província, en molts casos, estaven orientats a l'abatiment i desmoralització dels empresonats ja que es pretenia trencar la seua voluntat i estabilitat i al mateix temps, impedir la seua integració en comunitats.



• Presó Castelló, presó de Borriana.



• Presó Alcorisa.



• Presó de Castelló, 1936.

...de l'època anterior i l'època posterior...  
...de l'època anterior i l'època posterior...  
...de l'època anterior i l'època posterior...

• Presó de Castelló, 1936.

• Presó de Castelló, 1936.



• EL DIARIO DE VISTABELLA DEL 27 DE JUNIO 1939

## 2 REPRESSIÓ

### REPRESSIÓ EN ZONES RURALS

El règim franquista va aprofitar la lluita contra el maquis per a eliminar qualsevol dissidència política i va ser l'exclusió a les nostres terres per a exercir el control i la repressió, fonamentalment sobre la població rural de les comarques de l'interior. La col·laboració, de qualsevol tipus, o el contacte casual amb guerrillers es pagava, sovint amb la mort. I tot, persones sense cap relació pròxima amb la guerra, solien veure's obligats a la repressió franquista amb l'empresonament, la tortura i, finalment, la mort.

L'accentuació repressiva no es feu tan sols per a neutralitzar i liquidar la guerra, la voluntat d'ordre passivista i el temor a partir dels crims assassinats a la població civil, s'emmarcà en la pretensió depuradora, desferent i d'esterilització, que el règim va haver de fer, més enllà de la, en molts casos, mínima i obligada col·laboració de la població massera amb els guerrillers. El medi rural amb les seues característiques pròpies, la menor població i manca d'anonimat, augmentà, si cap, un clima d'angoixa que es tornà, para molts, insuportable. Fora, si més no, la cruel prolongació de l'època carcerària per a molts que acusats d'equívocs, havien estat empresonats.



• Foto de l'època franquista.

**Capitán Lobo ha transcendido con el nom d'un repressor franquista que torturava i matava a llauradors a sang freda.**

• **Capitán Lobo**, repressor franquista que torturava i matava a llauradors a sang freda.

• **Capitán Lobo**.



### Castellón aporta 1.335 casos al censo de desaparecidos de Garzón

El Grup per la Recerca de la Memòria anuncia que se penjarà en la causa.

- **1.839** Ejecutados y enterrados en las fosas comunes de Castellón, Morella, Vila-real, Borriana y Segorbe.
- **190** Apuntes y muertos por enfermedades o palizas en cárceles y hospitales.
- **46** Castellonenses ejecutados en Teruel, Barcelona, Castilla-La Mancha y Castilla-La Mancha.
- **60** Acusados acusados de pertenecer a la guerrilla y enterrados en fosas no localizadas.

• EL PAÍS, 21 DE JUNIO 1999



### Palabras de GUERRA

Dos maquis recuperan del pasado la historia más sangrienta.

Lucharon por la libertad y vivieron al filo de la muerte. El 2 de octubre se celebra en Santa Cruz de Moya el día del guerrillero español con un homenaje a los maquis de Cerro Moreno, donde murieron 12 camorras. Dos guerrilleros de Valencia conmemoran su pasado por la democracia.

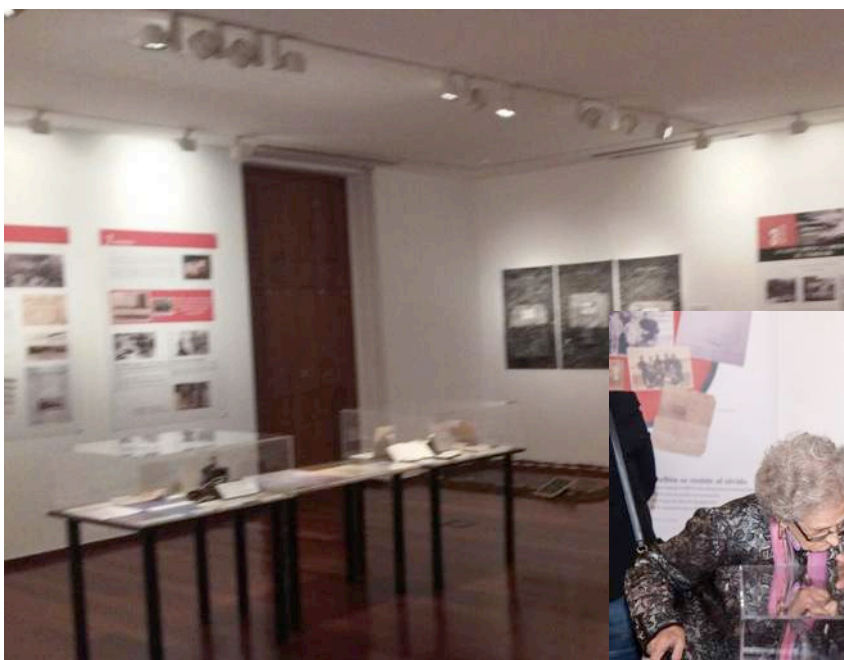
• LA RAZA, 10 DE JUNIO 1999



### PRESONERS DE VISTABELLA A SEGOVIA

• EL PAÍS, 21 DE JUNIO 1999

## VITRINES amb **DOCUMENTACIÓ** REPRESALIATS



## INSTAL·LACIÓ I: FOSSA + COMPOSICIÓ FOTOGRÀFICA

### COMPOSICIÓ FOTOGRÀFICA

María Zarraga

Serie "Memoria Histórica,  
Cementerio Castelló"

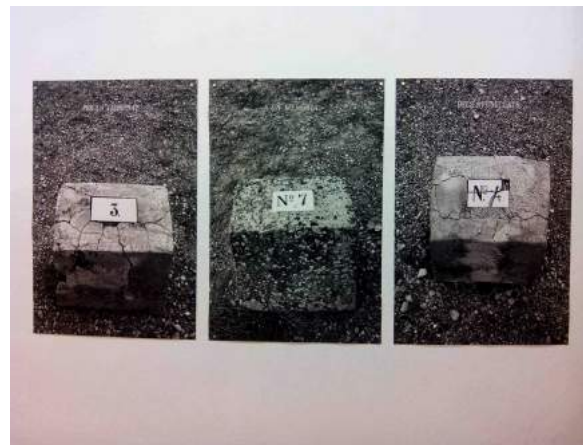
Tríptic.

Fotografia blanc i negre

Impressió sobre paperHannemülle.

100 x 70 cm. cada peça.

2014



### FOSSA

Fotografia color

Cessió ARMH

Lona

200 x 100 cm











# INFORMACIÓ ADDICIONAL i PUBLICACIONS GRMH

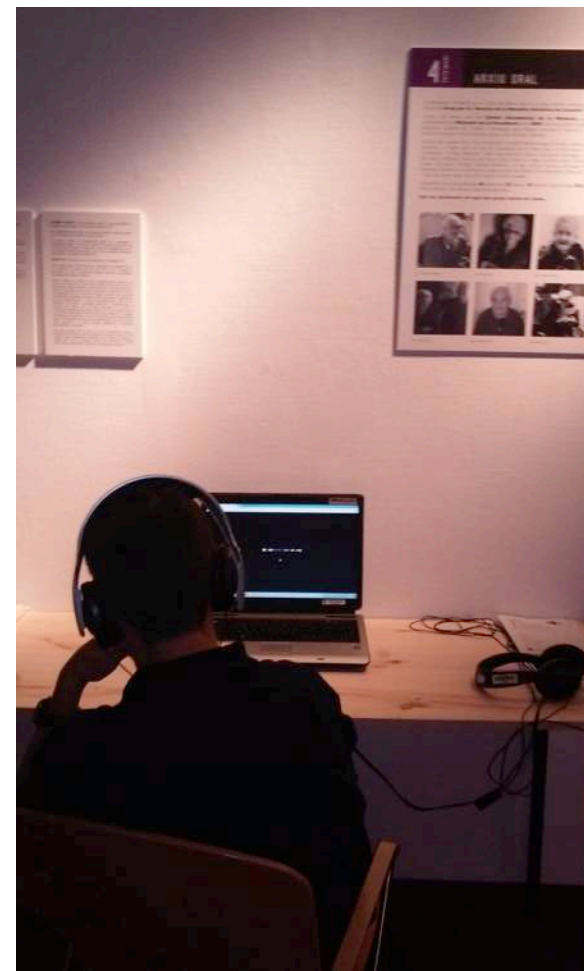
ORDINADOR amb ACCÉS INTERNET  
TAULES i CADIRES



## ARXIU ORAL

Mostra d'entrevistes originals de l'arxiu oral del GRMH.

PANEL·L·L·A3 amb descripció  
ORDINADOR amb ACCÉS INTERNET  
AURICULARS  
TAULA i CADIRA



## INSTAL·LACIÓ MATERIAL AD&D 4D

ALÇAMENTS FOTOGRAMÈTRICS  
I REPRODUCCIONS 3D

- [Trinxeres XYZ \(Serra d'Espadà\)](#)
- [Búnquers franquistes \(Nules\)](#)

PANEL·L A2 amb descripció  
ORDINADOR amb ACCÉS INTERNET  
TAULA i CADIRA



## PECES CURTES **AUDIOVISUALS ARXIU GRMH**

[Homenatge als i les que ens han deixat](#)

[Testimoni de l'exili](#)

[Carrers feixistes a Castelló.](#)

[Cuerda de presas.](#)

[Homenatge a les víctimes dels bombardejos.](#)

[Cel·les de la memòria.](#)

PLASMA / PROJECTOR (amb àudio)

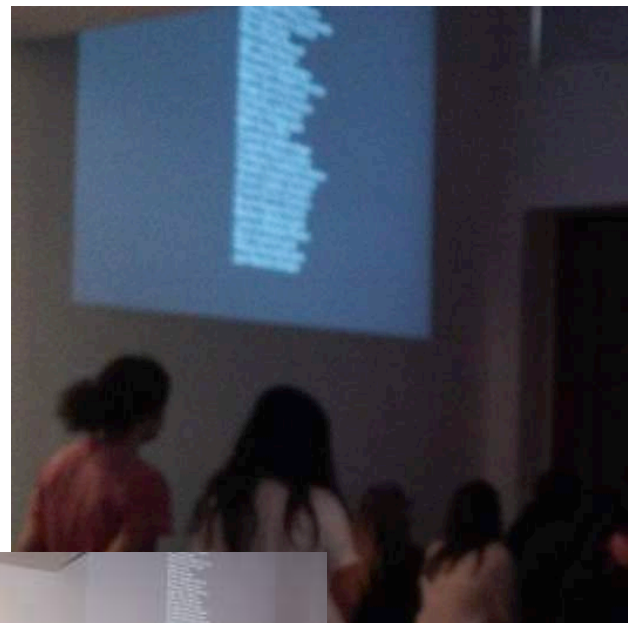
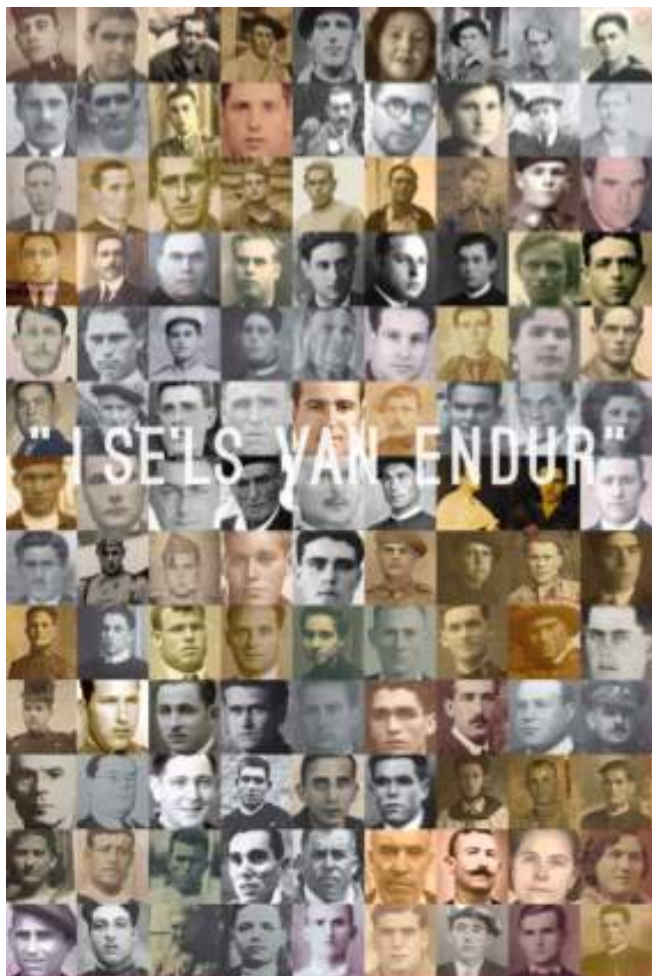
BANCS / SEIENTS



# HOMENATGE ALS REPRESALIATS

PANEL·L CARES. Lona 150 x 100 cm.

PROJECCIÓ. L·LISTAT dels 1334 noms. COMISSIÓ de la VERITAT



## ACTIVITATS PARAL·LELES

Aquest projecte expositiu es pot acompanyar d'un programa d'activitats: accions teatrals, xarrades d'especialistes, testimonis, debats, visites guiades, concerts, visionat de pel·lícules i col·loquis. entrevistes.



## VISITES ESCOLARS

S'ha desenvolupat un dossier didàctic per presentar als alumnes de ESO i SECUNDÀRIA els continguts de l'exposició i generar reflexió al voltant de la Memòria Històrica. Hi ha materials per les assignatures d'Història, Filosofia i Literatura.



## **MUNTATGE (I)**

ORDRE IDEAL: segons dossier

INFORMACIÓ: 4 Blocs d'informació (x colors)

18 PANELLS: LONA amb 4 traus. 150x100 cm.

(lones lleugeres, es poden fixar amb claus de ganxo petites)

INSTAL·LACIÓ I:

FOSSA: 1 LONA 200 x 100 cm.

+

COMPOSICIÓ FOTOGRÀFICA: 3 FOTOGRAFIES 100 x 70 cm.

A2 EXPLICATIU

ETIQUETA OBRA

## **MUNTATGE (II)**

### **INSTAL·LACIÓ 2:**

**HOMENATGE DESAPAREGUTS: I LONA 150 x 100 cm.  
PROJECTOR**

**PUNTS D'INFORMACIÓ: 2 VITRINES  
TAULA I CADIRES  
ORDINADOR amb INTERNET**

### **AUDIOVISUALS:**

**PLASMA / PROJECTOR PER DOCUMENTALS  
ORDINADOR amb INTERNET + AURICULARS + A3 EXPLICATIU  
ORDINADOR amb INTERNET + A2 EXPLICATIU + LOGO  
AD&D4D**

## **INFRAESTRUCTURA NECESSÀRIA.**

L'Entitat organitzadora proveirà:

- 2 VITRINES
- 3 TAULES
- X CADIRES
- 3 ORDINADORS
- 2 PARELLS D' AURICULARS
- 1 PLASMA
- 1 PROJECTOR

## **COMUNICACIÓ**

CARTELL  
PROGRAMES DE MÀ

## PRESSUPOST

El pressupost es calcularà en funció de:

- Espai
- Temps d'exhibició
- Infraestructura disponible
- Necessitats específiques / Adaptacions
- Activitats paral·leles

El pressupost inclourà:

- Cessió continguts
- Lones
- Peces fotogràfiques
- Documentació aportada per testimonis
- Informació complementaria i publicacions GRMH
- Continguts audiovisuals
- Muntatge i desmuntatge complet (amb material)
- Transport

**EXPOSICIÓ:**  
**<<MÉS DE 10 ANYS DE MEMÒRIA A CASTELLÓ>>**

**PROJECTE EXPOSITIU I CONTINGUTS:**  
GRUP PER LA RECERCA DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA

**IDEA ORIGINAL PROJECTE EXPOSITIU:**  
VICTORIA FALCÓ

**DESENVOLUPAMENT CONCEPTE,  
COORDINACIÓ I PRODUCCIÓ:**  
ANA GOZALBO



EL AYUDANTE DEL BARQUERO

**DISSENY GRÀFIC:**



**BABI RODRIGUEZ**

DISSENY GRÀFIC

**ORGANITZA:**



**COL·LABORA:**



DOCUMENTACIÓ i  
DIVULGACIÓ 4D



TEATRE DOCUMENTACIÓ



MÚSICA D'ARREL